

Рафальський І.О.

ВЕКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті розглядаються питання різновекторності національного самовизначення, з одного боку, імперативом виокремлення національного цілого та забезпечення його самостійного і самоврядного існування, а з другого – імперативом включення в регіональну, цивілізаційну і світову

систему міжнародних відносин для легітимізації свого статусу та повнішого задоволення національних інтересів.

Ключові слова: національне самовизначення, ідентичність, самоідентифікація.

Ihor Rafalsky. Vectors of national self-determination. The article provides an analysis of vectors of national self-determination. On the one hand, the separation of imperative national whole and ensuring an independent and self-governing existence, and the other – an imperative inclusion in regional, civilization and the global system of international relations in order to legitimize their status and more fully meet the national interests.

Key words: self-determination, identity, self-identification.

Національне самовизначення є феноменом соціального, політичного, правового та культурного життя, сукупністю суспільних відносин з приводу реалізації особистістю своїх життєво важливих інтересів у сфері збереження, відтворення та розвитку етнічної та національної ідентичності. У всій сукупності процесу національного самовизначення в правовій державі саме право є основним фактором його здійснення як найбільш ефективний регулятор суспільних відносин. Змістовний бік права націй на самовизначення є результатом концептуалізації оцінок, цінностей, значень феномену національних відносин, культивованих суспільною свідомістю, які рефлексуються як ідея національного самовизначення. Маючи філософсько-правовий зміст, ця ідея може виступати як правовий принцип і спосіб реалізації норм права націй на самовизначення.

Соціальна самоідентифікація особистості є важливою умовою інтеграції суспільства і його стабільності. Це також відіграє роль у стабільному функціонуванні інститутів держави, в ефективному захисті інтересів громадян. Однак суспільна свідомість і філософсько-правовий дискурс сучасної України культивують різні образи і поняття ідентичності, серед яких основними є громадянська та етнічна ідентичності. Громадянська ідентичність зводиться до ототожнення особистості з державою, визначеним

юридичним статусом належності до неї як громадянина. Етнічна ідентичність являє собою ототожнення особистості з відповідними культурними, ментальними, мовними та іншими характеристиками, за допомогою яких вона зарховує себе до етносу, нації, народності.

Національне самовизначення не закінчується проголошенням незалежності чи набуттям автономного статусу, а є тривалим історичним процесом, що має складну природу і містить формування національної свідомості, становлення і розвиток національної культури, громадський і політичний рух за незалежність. Після створення власної держави нація опиняється перед новими викликами самовизначення, що мають як внутрішні витоки, так і зовнішні.

До внутрішніх завдань належить необхідність політичного самовизначення, що включає в себе формування політичної системи, органів влади в центрі і на місцях, представницьких органів, судів, виборчої системи, а також утвердження власних форм політичної культури, самосвідомості громадян, традицій урядування тощо [1].

Особливе місце серед внутрішніх проблем самовизначення, яке здійснюється за національним принципом, посідають завдання врегулювання міжнаціональних відносин у новоствореній державі. Розгляд цих питань є предметом цілої галузі політичної науки – етнополітології, що має значні традиції і напрацювання у вітчизняній науці. Різні аспекти регулювання міжнаціональних відносин вивчають культурологи, антропологи, юристи [2].

Вагомими чинниками національного самовизначення на перших етапах є елементи національної самосвідомості та відповідним чином інтерпретовані культурні феномени, що складають основу національної ідентичності, які відіграють ключову роль у відокремленні нації як специфічної соціально-комунікативної спільноти. Пізніше ця спільнота розвивається вбік повнішої самостійності та самоврядності у всіх вимірах суспільного життя – культурного, економічного та політичного. На цьому етапі національного самовизначення вирішального значення набувають інституційні чинники, серед яких ключова роль відводиться національній державі.

Оформлення державного статусу національної спільноти висуває перед нею нові проблеми і завдання, зокрема, в етнополітичній площині. Національне самовизначення в цьому випадку вже полягає не в тому, щоб виокремитися серед інших націй чи сформувати цілісну внутрішню структуру, а в тому, щоб сформувати сприятливе середовище (лояльні норми, цінності, дискурси) для етнічних груп та інших меншин, які не повністю поділяють національну мобілізуючу доктрину. На цьому наголошує, наприклад, К. Армстронг, підкреслюючи, що: «Загалом, національне самовизначення дає змогу національним спільнотам направити себе згідно з загальним набором цінностей та ідей. Це важливо, оскільки ці цінності та ідеї мають значні зв'язки з індивідуальністю і, отже, з індивідуальним благополуччям» [3. р.316].

Зовнішні виклики національному самовизначенню впливають з тієї обставини, що виокремлення національної держави чи її створення шляхом злиття територій проживання одного етносу, по-перше, відбувається в контексті актуальних на той час міжнародних проблем, а по-друге, ставить на порядок денний необхідність включення нової політичної спільноти у систему відносин, які склалися у відповідному регіоні, на континенті чи в світі загалом. Виникає необхідність самовизначитися щодо багатьох об'єктивних явищ і процесів міжнародного життя, починаючи від встановлення державних кордонів і закінчуючи входженням у міждержавні союзи, блоки, співдружності та інші наднаціональні утворення [4].

Процес національного самовизначення спрямовується двома різновекторними, але на практиці доповнюючими одне одного імперативами – з одного боку, імперативом виокремлення національного цілого та забезпечення його самостійного і самоврядного існування, а з другого – імперативом включення в регіональну, цивілізаційну і світову систему міжнародних відносин з метою легітимізації свого статусу та повнішого задоволення національних інтересів.

Український проект євроінтеграції не набув результативного завершення в тому вигляді, як він розглядався полі-

тичною елітою і суспільством впродовж останніх десяти років. Ця невдача закономірно призвела до кризи всього проекту національного самовизначення, з яким євроінтеграційна перспектива була тісно пов'язана. Разом з втратою надій на повноцінну реалізацію «європейського вибору» у суспільстві поширилася зневіра, апатія, на тлі чого стало відчутним зростання соціальної напруги, політичні процеси перейшли у відверто конфронтаційне річище, набувають дедалі більшої конфліктності питання ідентичності – національної, регіональної та цивілізаційної [5].

Вихід із цієї кризи національної самоідентифікації та самопроекування можливий а) на шляху переосмислення євроінтеграційного проекту в напрямі його наближення до реалій сучасної міжнародної політики та критичної оцінки стану справ в Україні чи б) шляхом пошуку (чи створення) альтернативного проекту набуття Україною повноцінної зовнішньополітичної суб'єктності та значущості української державності для міжнародної спільноти та власних громадян.

Здобуття Україною незалежності відбувалося у вирі геополітичних трансформацій, пов'язаних із крахом комунізму та руйнуванням двополюсної міжнародної системи. Статус незалежної держави висунув перед національною самосвідомістю нові завдання у вимірах як внутрішньої, так і зовнішньої ідентифікації.

Про певні суперечності й непослідовності в усвідомленні нових реалій та завдань національного самовизначення свідчать, зокрема, установчі документи новостворюваної української держави – Декларація про державний суверенітет 1990 р. [6] та Акт проголошення незалежності 1991 р. [7] Вони є відображенням ідеологічної і політичної боротьби, що точилася в момент їхнього прийняття між прибічниками різних концепцій та моделей українського самовизначення. Наявність у цих документах відмінних підходів до питань визначення суб'єкта національного самовизначення (українського народу чи населення колишньої УРСР) є результатом компромісу між їхніми представниками в залі парламенту та в політичному просторі країни в цілому. Відтворення цих компромісів у наступ-

них законодавчих актах, включно з Конституцією, призвело до того, що процес самовизначення був пролонгованим у часі, а його учасники змушені впродовж усього періоду незалежності повертатися до елементів невизначеності, успадкованих від минулого.

Змістовні аспекти національного самовизначення реалізуються у вигляді різних проектів або ж ідей суспільного розвитку. Одним з таких проектів, що супроводжує формування української нації і держави, зокрема, в ХХ ст., є проект включення в європейський культурний і політичний простір. У своїх первісних формах – публіцистичних закликах, деклараціях намірів, політичних гаслах – цей напрям інтеграції може бути визначений як «європейський вибір». В умовах постановня Об'єднаної Європи вже не лише як цивілізаційної, але й політичної цілості цей вибір набув більш конкретного змісту і став одним з важливих факторів українського самовизначення.

Ідея включення в європейський культурний і політичний простір спиралася на сукупність історико-культурних передумов. Ці передумови полягали в тому, що Україна традиційно перебувала в колі європейських суспільних уявлень, мала спільні з рештою Європи суспільні ідеї, норми і цінності. З цього випливає суто європейський характер українського національного самовизначення.

Інтеграція в європейський простір була визначена як пріоритет національної стратегії самовизначення вже в період бездержавності цілою низкою ідеологів українського проекту, починаючи від М. Хвильового, В. Липинського і закінчуючи діячами української еміграції післявоєнного періоду. Тому визначення європейського вектора як головного орієнтиру національного розвитку та емансипації в колі державних націй стало закономірним наслідком проголошення незалежності України.

Первісно проект європейської інтеграції мав культурницький і дещо абстрактний зміст. Критики цього підходу звертали увагу на необхідність врахування тих норм європейського співжиття, які мала б засвоїти українська інтелектуальна та політична еліта, а разом з нею і все суспільство для того, щоб адекватним чином взаємодіяти з

європейськими партнерами та бути ними належно сприйнятими і оціненими.

Європейський проект України конче передбачав її адаптацію до принципово нової системи відносин між націями, соціальними групами та індивідами. Європейська інтеграція України вимагала набуття політичною елітою та громадянським суспільством країни певних знань, умінь і навичок раціонально мислити, аргументовано говорити з партнерами, послідовно й ефективно діяти для досягнення поставлених цілей.

Незбіг взаємних очікувань та відмінності в «порядку денному» двох проектів – українського національного самовизначення в його класичних романтичних формах, з одного боку, та прагматичного європейського об'єднання навколо спільних економічних інтересів, з другого – призвели до своєрідного заморожування євроінтеграційного проекту. І тільки початок розширення ЄС на схід шляхом приєднання до інституційованого Євросоюзу країн колишнього соціалістичного табору спонукало Україну розглянути перспективи членства в цій організації більш предметно і зацікавлено.

Ідея включення в процес європейського об'єднання від самого початку сприймалася вітчизняними інтелектуалами і політиками в контексті інших інтеграційних альтернатив – як протиположна цілком неприйнятній інтеграції з Росією та в поєднанні з більш прийнятною, але менш значущою перспективою залучення України до політичного і культурного виміру Східної Європи. [8]

Більш предметна й цілеспрямована політика «європейського вибору» України стала закономірною реакцією на загрозу маргіналізації, втрати цивілізаційної ідентичності та перетворення на «сіру зону» перманентного конфлікту між Росією і Заходом. Головна роль у цій політиці відводилася потенційному впливу США на своїх європейських партнерів для їхньої більшої поступливості щодо українських прагнень. Такий вплив ставав можливим у разі прискореної інтеграції України з НАТО. На перешкоді реалізації цього плану ставала ціла низка чинників – внутрішня нестабільність орієнтацій на Захід в самій

Україні, протидія Росії, неготовність до нового розширення ЄС та втрата регіоном Центрально-Східної Європи стратегічного значення в політиці Вашингтону.

В українському євроінтеграційному дискурсі усі ці колізії спричинили суперечливі явища та призвели до появи нових концепцій. Це були, зокрема, 1) наростання антизахідних настроїв у російськомовних регіонах держави, що зазнали в цей період потужного пропагандистського впливу з боку Росії; 2) зростання взаємної недовіри учасників європейсько-українського діалогу на тлі обопільної неготовності до практичних інтеграційних кроків; 3) поява нових концепцій міжнародної, геополітичної і навіть цивілізаційної суб'єктності України, що дали б змогу зняти суперечності євроінтеграційного курсу з порядку денного національного самовизначення на більш пізній період.

Подальший розвиток подій фактично перекреслив сподівання на можливість реалізації Україною євроінтеграційного проекту у вигляді набуття членства в ЄС у скільки-небудь визначеній перспективі. До цього призвели як внутрішні, так і зовнішні чинники. Влада виявилася неспроможною подолати інерцію корумпованої та мало-професійної моделі управління державою, а також не зуміла зняти в суспільстві політичну напругу і конфлікт ідентичностей.

1. Задохин А. Самоопределение народов и территориальная целостность государств: категории, проблемы, перспективы в контексте человеческой безопасности. // Обозреватель. – 2011. – № 5.

2. Див.: Frost, Catherine, National Self-determination and Justice in Multinational states. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*; 2012, Vol. 33 Issue 5, p.513–515, 3p; Dahbour, Omar. *Self-determination without Nationalism : a Theory of Postnational Sovereignty*. Philadelphia, Pa., Temple University Press, 2012; *Self-determination and National unity : a Challenge for Divided Nations*. ed. by Francis M. Deng; Trenton, NJ : Africa World Press, c. 2009.

3. Armstrong C., National Self-Determination, Global Equality and Moral Arbitrariness., *The Journal of Political Philosophy: Volume 18, Number 3, 2010*, pp. 313–331.

4. Право на самоопределение в современном международном праве./ 3 комментария., 8.02.2010.

5. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011.

6. Декларація про державний суверенітет України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/-show/55-12>

7. Акт проголошення незалежності України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>

8. Шамборовський Г. Формування системи цінностей українців в умовах інтеграційно-цивілізаційних процесів // Агора. – 2012. – №11